

Joan Pagès i M. Paula González (coords.)

Història, memòria i ensenyament de la història: perspectives europees i llatinoamericanes

Joan Pagès i M. Paula González (coords.)
Ivo Matozzi, Charles Heimberg, Benoît Falaize, Silvia Finocchio,
Nelson Vásquez i Ricardo Iglesias

Història, memòria i ensenyament de la història: perspectives europees i llatinoamericanes

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
Bellaterra, 2009

Imatge de la coberta
La persistència de la memòria de Salvador Dalí
© Salvador Dalí, Fundació Gala-Salvador Dalí, VEGAP, Barcelona, 2009

Primera edició: juny de 2009

Edició i impressió
Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
Edifici A. 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Spain
Tel. 93 581 10 22. Fax 93 581 32 39
sp@uab.cat
<http://publicacions.uab.cat/>

Imprès a Espanya. Printed in Spain

Dipòsit legal: B-32170-2009
ISBN 978-84-490-2599-0

Índex

PRESENTACIÓ	7
ELS AUTORS	9
1. HISTÒRIA, MEMÒRIA I ENSENYAMENT DE LA HISTÒRIA: CONCEPTES, DEBATS I PERSPECTIVES	11
1.1. El concepte de <i>memòria</i>	11
1.2. Història i memòria	12
1.3. Memòria i memòries	14
1.4. Memòria i oblit	17
1.5. La memòria i les seves construccions	19
1.6. La memòria i els testimonis	22
1.7. La història i la memòria a l'escola	23
1.8 Història i memòria en l'ensenyament: reptes per a la didàctica de la història.	27
Bibliografia	30
2. MEMÒRIA I ENSENYAMENT DE LA HISTÒRIA A ITÀLIA: 1970-2007..	33
2.1. Presentació	33
2.2 Tres fils i una periodització	33
2.3 De la recerca a la didàctica	39
2.4. La memòria en l'ensenyament del segle XX	45
2.5. La salvació de la història escolar en la memòria?	48
Bibliografia	50
3. EL TREBALL DE MEMÒRIA I L'APRENENTATGE DE LA HISTÒRIA A LA SUÏSSA FRANCÒFONA: EL PROJECTE DE LA CASA DE LA MEMÒRIA DE GINEBRA.	53
3.1. Introducció	53
3.2. La memòria, un component de la gramàtica de la història	56
3.3. Memòries i horitzons d'espera	61
3.4. Una pedagogia de la memòria	62
3.5. El projecte de la Casa de la Memòria de Ginebra	63
Bibliografia	65
4. L'ENSENYAMENT DE LA <i>SHOAH</i> DAVANT D'ALTRES TEMES CONTROVERTITS A L'ESCOLA FRANCESA: REPTES PEDAGÒGICS I DE MEMÒRIA	69
4.1. Una investigació que posa els límits a les recerques en didàctica	71
4.2. «Ensenyar la <i>Shoah</i> ?», unes classes diferents de les altres	73

4.3. Les dificultats pròpies de l'ensenyament de la <i>Shoah</i>	74
4.4. Encara es pot ensenyar l'extermini dels jueus a França...	77
4.5. Conclusions programàtiques rellegides en funció dels interrogants actuals	77
4.6 Conclusió	79
Bibliografia	80
5. MEMORIA, HISTORIA Y EDUCACIÓN EN LA ARGENTINA. DE APRENDER DE MEMORIA A ENSEÑAR PARA LA MEMORIA LA HISTORIA RECIENTE.	83
5.1. Introducción	83
5.2. Aprender de memoria que los argentinos son blancos	83
5.3. Enseñar para la memoria la historia reciente	89
5.4. Una trama más compleja para la relación historia, memoria y educación .	96
Bibliografía	99
6. LA CONSTRUCCIÓN DE LA MEMORIA COLECTIVA EN LA HISTORIA RECIENTE DE CHILE. UNA TAREA PENDIENTE EN EL MUNDO ESCOLAR.	103
6.1. Introducción	103
6.2. Las memorias colectivas: una discusión teórica.	104
6.3. La «memoria emblemática»: nudos problemáticos y convocantes.	112
6.4 Profesores y alumnos: memoria y memorias colectivas.	114
6.5. A modo de conclusión.	118
Bibliografía.	119
7. LA MEMÒRIA I L'ENSENYAMENT DE LA HISTÒRIA A CATALUNYA: REFLEXIONS SOBRE ALGUNS ANTECEDENTS I SUGGERIMENTS PER AL FUTUR.	121
7.1. Introducció	121
7.2 Quan la memòria era recórrer al record de les vivències i a la història oral	122
7.3. Els orígens i significats de la memòria en l'ensenyament de la història . .	125
7.4. Les relacions entre la memòria i la història en l'ensenyament	127
7.5. Alguns suggeriments per al futur	131
Bibliografia	133

Presentació

Les IV Jornades de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials, que van tenir lloc al febrer del 2007 a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), van estar dedicades a l'ensenyament i l'aprenentatge de la memòria històrica en l'educació primària i secundària. En aquelles jornades, amb investigadors convidats de diferents països europeus i llatinoamericans i amb la participació de professors de primària, de secundària i d'universitat, es van contrastar perspectives i es van valorar els problemes, les possibilitats i les estratègies per a l'ensenyament de la història i de la memòria històrica, es van analitzar les finalitats de l'ensenyament de la memòria històrica en relació amb l'educació per a la ciutadania i es van donar a conèixer experiències d'aula.

La realització de les Jornades va tenir el suport del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, de l'Institut Municipal d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona, del Programa per al Memorial Democràtic de la Conselleria d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya, de l'Institut de Ciències de l'Educació de la UAB i de la Xarxa Incentivadora de la Recerca Educativa de les Ciències Socials (XIRE). A més, va disposar d'un ajut de l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca de la Generalitat de Catalunya (2006/ARCS2/00060). Van participar en la seva organització els membres de la Unitat de Didàctica de les Ciències Socials de la UAB, coordinats per Joan Pagès, especialment M. Paula González, Neus González, Jesús Granados, Rodrigo Henríquez, Cecília Llobet i Montserrat Oller, a més d'Alfons Valenzuela i Marisol Sanahuja des de la Secretaria.

Atesa la riquesa del debat i de les diverses perspectives presentades a les Jornades, ens va semblar rellevant recollir les ponències en aquest llibre per tal de fer dialogar per escrit les diverses aportacions compartides oralment. Per a la seva edició, hem respectat el bilingüisme de la trobada, atès que les presentacions en italià i en francès van ser traduïdes simultàniament al català i les ponències dels investigadors de l'Amèrica Llatina van ser presentades en castellà.

L'obra comença amb un capítol on s'exposen els conceptes clau de les Jornades —memòria i història— i la seva arribada al camp de les ciències socials i la seva didàctica, a més de presentar les principals aportacions i punts de debat de les Jornades. A continuació, apareixen les perspectives europees i llatinoamericanes al voltant de la història, la memòria i l'escola, i l'ensenyament de la història, amb els treballs d'Ivo Matozzi (Itàlia), Charles Heimberg (Suïssa), Benoît Falaize (França), Silvia Finocchio (Argentina), Nelson Vásquez i Ricardo Iglesias (Xile) i Joan Pagès (Catalunya).

L'àmplia participació del professorat en les IV Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials a la Universitat Autònoma de Barcelona

va posar de manifest l'interès i la importància de pensar les relacions entre la memòria, la història i l'ensenyament de la història i de les ciències socials. La publicació d'aquest volum pretén aprofundir en el debat sobre els reptes actuals i les qüestions que es presenten en el camp de la didàctica de la història i de les ciències socials. Tant de bo que aquest llibre sigui una aportació en aquest sentit.

JOAN PAGÈS i M. PAULA GONZÁLEZ

Els autors

Benoît Falaize. Docent i investigador de l'Institut National de Recherche Pédagogique (França). Treballa l'ensenyament de temes controvertits de la història francesa i europea. Així mateix, ha realitzat informes de recerca sobre l'ensenyament de la història de la *Shoah*, del genocidi armeni i de la història de la immigració. <falaize@inrp.fr>

Silvia Finocchio. Investigadora principal de l'Àrea d'Educació de la Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales. Professora d'Història de l'Educació a la Universidad Nacional de La Plata i de Didàctica de la Història a la Universidad de Buenos Aires (Argentina). Ha publicat nombrosos articles i llibres, entre els quals destaquen *Enseñar ciencias sociales* i *Haciendo memoria en el país del Nunca Más*. <silfino@flacso.org.ar>

M. Paula González. Doctora en Didàctica de les Ciències Socials per la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és investigadora docent de la Universidad Nacional de General Sarmiento (Argentina). <mpgonzal@ungs.edu.ar>

Charles Heimberg. Docent de la Université de Genève (Suïssa) en l'Àrea de Didàctica de la Història. Ha publicat nombrosos articles i el llibre *L'histoire à l'école: modes de pensée et regard sur le monde*. És coordinador de la redacció de *Cartable de Clio*, revista dedicada a la didàctica de la història. <heimbergch@gmail.com>

Ricardo Iglesias. Professor i investigador de l'Instituto de Historia de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso (Xile). Màster en Història i candidat a doctor en Història d'Amèrica Llatina Contemporània per la Universidad Complutense de Madrid. <riglesia@ucv.cl>

Ivo Matozzi. Professor de Didàctica de la Història i d'Història Moderna de la Università di Bolonya i d'Història i Ciències Socials de la Libera Università di Bolzano (Itàlia). Actualment treballa temes relacionats amb el currículum, el patrimoni cultural i la formació de professors. Ha publicat nombrosos articles i llibres dedicats a la didàctica de la història i ha estat membre fundador de l'associació Clio '92, que presideix. <ivomattozzi@clio92.it>

Joan Pagès. Catedràtic de Didàctica de les Ciències Socials a la Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya). Soci fundador, expresident i membre de l'actual junta directiva de l'Asociación Universitaria de Profesorado de Didáctica de las

Ciencias Sociales. Ha publicat nombrosos articles i llibres, entre els quals destaquen *L'educació cívica a l'escola*, *Democràcia i participació*, *Enseñar y aprender ciencias sociales*, *geografía e historia en la educación secundaria*.
<joan.pages@uab.cat>

Nelson Vásquez. Professor i investigador de l'Institut de Historia de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso (Xile). Doctor en Didàctica de les Ciències Socials per la Universitat de Barcelona. <nvasquez@ucv.cl>

1. Història, memòria i ensenyament de la història: conceptes, debats i perspectives

M. Paula González i Joan Pagès

La mémoire collective est-elle, peut-elle être, doit-elle être un objet pour l'histoire enseignée?

Poser ces questions c'est s'avancer sur un terrain peu défriché par la recherche, objet de fortes controverses, soumis aux prescriptions de l'institution scolaire; c'est donc prendre sa part dans un débat plus civique que technique, accepter le risque de suggérer des pistes qui peuvent être contredites.

GUIVARC'H, 2002

Les paraules de Didier Guivarc'h són un bon punt de partida per a la nostra reflexió. Quan «la memòria» ha adquirit una centralitat especial, creiem pertinent interrogar-se i debatre sobre el seu sentit en el món escolar. Coincidim amb aquest autor que el plantejament d'aquests interrogants significa abordar un debat més polític que tècnic i implica arriscar-se a suggerir pistes que poden ser contradites. Assumint aquest risc, presentem aquí algunes definicions, debats i perspectives sobre la història i la memòria, no amb la finalitat de sintetitzar-les, sinó amb l'afany d'entreobrir una porta per al seu apropament des del camp que ens ocupa: el de l'ensenyament de la història i de les ciències socials.

2. Memòria i ensenyament de la història a Itàlia: 1970-2007

Ivo Mattozzi

2.1. Presentació

8 de febrer de 2007: a Bellaterra ens vam enfrontar amb el tema de la relació entre memòria i ensenyament de la història.

A Bolonya es va presentar el llibre *Teaching with memories: European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms* (Galway [Irlanda], Socrates Thematic Network ATHENA2 i University of Galway Press, Women's Studies Centre, 2006).

Per tant, Catalunya, Espanya, Irlanda, Itàlia i molts altres països europeus estan fascinats per la idea de *memòria*. Fem un pas enrere de prop de trenta anys.

1977: es va desenvolupar a Bolonya el congrés «Història oral: entre antropologia i història», els textos del qual es van publicar el 1978 amb el títol *Le fonti orali* (Milà, Franco Angeli).

1978: es va publicar a Itàlia el llibre de L. Passerini (cur.) *Storia orale: vita quotidiana e cultura materiale delle classi subalterne*, que traduïa assaigs d'historiadors anglesos.

1979: es va desenvolupar a Rimini el congrés «La història: fonts orals a l'escola».

1980: es va publicar el llibre d'Ivo Mattozzi (cur.) *Una via alla storia: Rinnovamento didattico e raccolta delle fonti orali* (Venècia, Arsenale Editrice).

En trenta anys, el diccionari ha canviat: mentre que abans es preferia raonar en termes de «fonts orals» i «història oral», avui es prefereix parlar de «memòria» i de «fonts de memòria»; mentre que fa un temps es provava d'entendre les relacions entre «l'oralitat» de les fonts i de la història i la història, i es reivindicava la legitimitat i l'originalitat de la «història oral» com a forma d'història, ara hi ha una mena de contraposició entre «memòria» i «història», com si la «memòria» fos una alternativa a la «història».

El meu article és un intent d'entendre aquest pas i el pas marcat pel canvi conceptual, per mitjà de la reconstrucció del cas italià.

3. El treball de memòria i l'aprenentatge de la història a la Suïssa francòfona: el projecte de la Casa de la Memòria de Ginebra

Charles Heimberg

3.1. Introducció

Com que vivim en una època de forta tensió de la memòria després de la desaparició anunciada dels darrers testimonis de la *Shoah* i dels estralls humans de la barbàrie feixista, la interacció entre la història i la memòria ens planteja problemes de llegibilitat. Encara som a l'època dels testimonis? En una societat del tot-memòria? Som en un món on la figura de la víctima ha agafat tanta importància que acaba amagant altres aspectes de les tragèdies del passat? En quina mesura les nostres referències de la memòria impliquen tradicions inventades? En la nostra tasca pedagògica, tenim primer de tot un deure de memòria o un deure d'història? Evidentment, a les nostres ments regna una certa confusió que mereix una mica de reflexió.

A l'escola, com en altres llocs, el tema de la memòria està lligat al de la identitat. Tant pel que fa a les persones com pel que fa als grups, implica una determinada forma de pluralitat, i una bona part de bricolatge, que la història de les migracions i de les evolucions socials mai no ha deixat de reforçar. En aparença, la qüestió nacional és la més decisiva en el camp de la construcció identitària. En efecte, és la que més ha alimentat les nombroses tradicions inventades del segle XIX que van contribuir a forjar i a legitimar els múltiples estats nació que han emergit en aquesta època. Des de llavors, la història i la memòria s'han confós molt al servei de les construccions identitàries, però també, desgraciadament, per legitimar unes reivindicacions de poder i de dominació, per exacerbar conflictes i per marcar diferències.

Si la història escolar contemporània ha exercit durant molt temps un paper de transmissió d'aquestes visions tancades sobre si mateixes, avui dia s'ha d'enfrontar amb nous reptes en les nostres societats multiculturals. Importa especialment que esdevingui el vector d'una història de tots, capaç de tenir en compte la comunitat de destinació de la humanitat i de permetre que cadascú hi trobi un lloc (Heimberg, 2005 i 2005b). Això implica que ha d'aconseguir superar la confusió entre història i memòria en què s'han basat la majoria de les manipulacions del passat de les quals ha estat el vector.

Durant l'hivern dels anys 2004-2005, es va presentar la doble exposició «Història i Memòria» a la Suïssa francòfona, al castell de Prangins, després d'un període de conflicte de memòries intens al país.¹ Es tractava aleshores de mostrar paral·lelament els resultats dels treballs de la Comissió Independent d'Experts Suïssa-Segona

1. Vegeu el dossier pedagògic que acompanya aquesta exposició (Fink i Heimberg, 2005) i el dossier pedagògic que acompanya l'exposició del Museu Nacional Suís - Castell de Prangins (5 de novembre de 2004 - 30 de gener de 2005). Encara es pot consultar a: <www.musee-suisse.ch/bilder/2004/prangins/11/dossier.pdf>.

Guerra Mundial i una sèrie de testimonis filmats de persones que van viure a Suïssa en aquella època, recollits per l'associació Archimobb² i presentats amb el títol *La història, sóc jo*. La Comissió d'Historiadors, presidida per Jean-François Bergier, es va constituir el 1996 després de l'escàndol dels fons sense hereus que no es van restituir a les víctimes jueves del nacionalsocialisme que les havien dipositat cautelarament a Suïssa. Els seus treballs i les seves publicacions³ van donar lloc a fortes protestes entre la població suïssa, ja que una part dels testimonis d'aquella època fosca tenien la impressió de no haver estat compresos i de ser injustament acusats per persones que no tenien en compte el context de l'època. L'associació Archimob⁴ es va esforçar aleshores, no a construir una altra història de l'època amb testimonis, sinó més aviat a donar la paraula a aquesta generació a través de 555 entrevistes de les quals es presentaven al públic uns extractes temàtics amb un dispositiu interactiu que permetia triar el mateix programa.⁵

Sense entrar en els detalls de les confrontacions de memòries que van tenir lloc a Suïssa al llarg d'aquells anys després de la Guerra Freda, es poden posar en evidència alguns elements. Aleshores se sortia d'un llarg període durant el qual havia perdurat el mite d'una Suïssa neutral i independent, la defensa militar, la unitat moral i l'estratègia de retirada en un cau nacional interior de la qual haurien dissuadit l'Alemanya nacionalsocialista d'envair-la; és a dir, una Suïssa la política financera i econòmica de la qual no hauria tingut cap incidència en la matèria; una Suïssa els dirigents de la qual, d'una manera general, haurien respectat tant com era possible tots els seus deures morals respecte de les desgràcies del món.

La realitat històrica era, evidentment, molt diferent, cosa que els historiadors seriosos havien demostrat des de feia molt temps, però sense que mai no se'ls hagués escoltat.⁶ El retorn de la memòria que es va manifestar a Suïssa en el decurs d'aquells anys no va permetre continuar negant-ho. Les autoritats suïsses no van acollir molts refugiats, com haurien pogut fer i com havien d'haver fet; van cometre sobretot una greu falta el 1938 quan van suggerir a les autoritats alemanyes que

2. L'associació Archimob està formada per més de quaranta historiadors, cineastes i periodistes independents de tot Suïssa. Va ser fundada el 1998 per iniciativa del cineasta suís romanx Frédéric Gonseth. Es pot visitar el lloc web <www.archimob.ch/index.html>.
3. Són vint-i-cinc estudis, corresponents a diversos milers de pàgines, que van ser publicats per Chronos Verlag a Zuric i les referències i els resums dels quals es troben al lloc web <www.uek.ch/fr/index.htm>. També se'n pot trobar una síntesi a Commission Indépendante d'Experts Suisse – Seconde Guerre Mondiale, 2002. Vegeu també Boschetti (Boschetti, 2004) i Jost (Jost, 1999).
4. La gestió va ser descrita per una de les seves protagonistes. Vegeu Fink (Fink, 2002 i 2005).
5. Tot el material audiovisual que es va presentar aleshores durant l'exposició està disponible en DVD. Inclou, d'una banda, 64 seqüències temàtiques construïdes a partir d'extractes de les 555 entrevistes (*L'histoire c'est moi. 555 versions de l'histoire suisse. 1939-1945*), l'exposició Archimob en 4 DVD (Lausana, Archimob, 2005) i, d'altra banda, una sèrie de documentals on es proposen alguns d'aquests extractes amb altres tipus d'imatges (*L'Histoire c'est moi. Regards en arrière* [col·lecció de 21 films], Lausana, Archimob, 2004).
6. Vegeu, en particular, Jost (Jost, 1982) i Bourgeois (Bourgeois, 1998); aquesta última obra és una reedició d'articles antics; l'autor ja havia publicat un llibre fonamental sobre el tema un quart de segle abans (Bourgeois, 1974).

marquessin amb una *J* els passaports dels ciutadans jueus alemanys i austríacs, perquè se'ls pogués reconèixer; també van mantenir intenses relacions econòmiques amb Alemanya, fins i tot comprant-hi l'or en grans quantitats; quant als bancs suïssos, no van restituir la integritat dels fons que havien estat dipositats abans de la Guerra per les víctimes del nacionalsocialisme.

Aquestes «revelacions» van provocar molta emoció en la població, en particular entre els testimonis d'aquella època. Articles de premsa una mica cridaners van deixar entendre que tot Suïssa havia estat culpable d'aquella greu situació. Això no va deixar de provocar reaccions molt virulentes per defensar l'«honor» de Suïssa i d'aquesta generació.

Fou en aquest context que una de les dones interrogades per Archimob,⁷ Mily Hartmann-Dürr, una artista pintora que treballava com a grafista durant la Guerra, es va expressar d'una manera completament significativa: «Vaig recordar una imatge. Jo sabia nedar. Un dia, a l'Atlàntic, vaig ser arrossegada pel corrent. Vaig sentir alguna cosa, però vaig pensar que era la marea. Ja no aconseguia avançar més. Va venir el meu marit i em va dir: "T'estan xiulant des de la torre". Era una gran torre de fusta. El vigilant havia vist el que passava i va xiular molt fort. Avui és així. Els que són a la torre distingeixen el que va passar: aquí un remolí, allà..., s'hauria d'haver actuat d'una altra manera. Quan érem presoners a dins! Sens dubte, sovint tenen raó: la política dels refugiats, els que van ser rebutjats. Hi ha coses que es van fer malament. Però què voleu, no hi havia visió de conjunt.» El seu interlocutor li va preguntar llavors si n'havia tingut després, i va contestar que no: «N'ha tingut, vostè? És realment difícil.»

Aquesta declaració és sens dubte molt valuosa per a l'ensenyament de la història. Aquest elogi del distanciament i de la utilitat de la mirada històrica sobre el món té encara més valor perquè l'expressa un testimoni. Certament, entre els documents d'Archimob, aquesta declaració és al costat d'altres, d'una altra mena, sobre les certes dels testimonis, sobre el fet que joves historiadors no podrien entendre les condicions de l'època, etcètera. Mereix, no obstant això, ser posada en evidència, perquè ens fa sortir de la trampa de la confrontació sistemàtica entre els testimonis i els historiadors. Ens preserva, així, d'una oposició irreconciliable entre la memòria i la història que ens faria deixar de banda les aportacions de la història oral i ens portaria, d'una altra manera, als mateixos carrers sense sortida que els que van derivar durant molt temps de la seva fusió.

És útil i important saber distingir bé la història de la memòria per conèixer a la vegada les seves especificitats i les seves interaccions. Per tal de mesurar l'aportació específica del treball històric i el dels testimonis, així com el diàleg que les memòries poden suscitar, aquest tema de les relacions entre la història i la memòria s'imposa com un vertader objectiu d'aprenentatge de la història escolar.⁸ Queda per saber sobre quins continguts i en quines condicions.

7. Extracte de la seqüència *L'histoire et moi*, extret d'Archimob (Archimob, 2004).

8. És el que hem intentat desenvolupar a «Entendre des témoins et apprendre l'histoire de la Shoah»,

4. L'ensenyament de la *Shoah* davant d'altres temes controvertits a l'escola francesa: reptes pedagògics i de memòria

Benoît Falaize

La Vala va demanar, amb una veu seca, una quarta ampolla de Vittel, tallant-me la paraula en el moment en què evocava un mal record. Vaig callar. Vivim a l'arbitri dels mals records.

MODIANO, 2007, p. 33

Patrick Modiano, que manté en cada una de les seves novel·les unes relacions particulars amb la memòria de la *Shoah*, ens convida a considerar que, en els reptes de la memòria, som «a l'arbitri» d'un passat que s'actualitza sense parar. Amb motiu dels debats sobre la memòria, molt carregats de reptes a França, així com a arreu d'Europa, l'historiador Pierre Nora ha utilitzat sovint la fórmula que diu que, més enllà del silenci, de l'amnèsia a vegades saludable, «la memòria divideix, la història reuneix». La història serveix, doncs, per explicar la veritat, o si més no per explicar les discussions sobre les memòries que qualsevol comunitat nacional o europea podria alimentar.

Amb tot, a les aules de l'escola francesa, la classe d'història també divideix. De fet, la classe d'història sempre ha dividit. A les regions hostils a la Revolució Francesa, els mestres de la República van haver de batallar sovint fermament per fer sentir la veu d'una França republicana, a risc d'emmudir les matances de la Revolució, a risc d'un unanimitat de façana. Però fent camí, amb el temps i les proves del temps nacional ajudant, es va poder desenvolupar un discurs consensuat, o que ho semblava, sobretot entorn dels anys 1945-1965, en favor de l'alliberament i la reconstrucció total sotmesa al progrés social dels anys trenta gloriosos. Per descomptat, els debats entorn de la Unió Soviètica i la naturalesa del comunisme van alimentar les controvèrsies escolars d'aquells anys. Però avui, des de ja fa una quinzena d'anys, la història ensenyada també divideix, com en els temps de les lluites fundadores de la República. Les classes coneixen una sèrie d'incidents difícilment quantificables, però el testimoni dels quals permet mesurar fàcilment el desarrelament, o la incomoditat, dels professors d'història, i no només això, ja que també s'ocupen de temes que impliquen la història nacional i, per tant, la identitat francesa. D'una banda, perquè sembla difícil que els professors d'història puguin definir un relat nacional que tingui la mateixa força integradora que la que es va produir abans dels anys setanta a França. En el relat tradicional denunciat per Suzanne Citron (Citron, 1989) en el seu llibre precursor sobre el mite nacional, cap relat coherent podia substituir la visió teològica basada en la monarquia, la cristiandat i la nació, presentades com un *continuum* sense història. D'altra banda, perquè els professors es veuen igualment enfrontats amb tota una sèrie de dificultats específicament escolars, de qüestionament

dels continguts de l'ensenyament, però també de la seva manera d'ensenyar, de la seva didàctica, fins i tot pels mateixos alumnes. Dificultats ontològiques, doncs, però també pràctiques, tenen els qui examinen avui dia no solament l'escola, sinó també tota la societat. Tot passa com si, a l'escola francesa, la pràctica quedés lluny del que Paul Ricoeur anomenava «l'exercici d'una memòria justa», és a dir, la capacitat d'elaborar una conjunció respectuosa i harmoniosa de la història i la memòria, tant en la pedagogia com en la didàctica.

Paul Ricoeur, i abans d'ell el medievalista especialista en la idea de *croada*, Alphonse Dupront, ja havia plantejat aquesta pregunta: la història pot ser el lloc del reconeixement?, el reconeixement d'una història plural com el reconeixement de les persones que la componen, més enllà de la història conflictiva que l'ha estructurat? Aquesta idea generosa, que sorgeix regularment en els debats públics sobre la història de França i els seus traumes o les seves zones fosques, faria referència a una concepció de la història com a «teràpia» per a una societat assaltada per les reivindicacions identitàries, els reptes de la memòria i la competència de les memòries, quan no es tracta de competència victimista. El *pharmakon* de la redacció de la història (Ricoeur, 2000), com a teràpia de les ferides identitàries, de les cicatrius de la memòria... Si ho traslladem als temes escolars, hi ha un *pharmakon* de la pedagogia de la història?

Les recerques portades a terme des de fa poc més de deu anys a l'Institut National de Recherche Pédagogique (INRP)¹ permeten circumscriure millor les dificultats escolars lligades amb aquests temes delicats, sensibles i controvertits, de la història europea recent. S'inscriuen en un camp de recerca cada cop més preparat teòricament, en especial des de fa alguns anys, tant en el marc de la didàctica (Tutiaux-Guillon i Nourrisson, 2003), com en el de la sociologia del currículum (Lantheaume, 2002 i 2003). Ara és possible avançar algunes de les conclusions provisionals d'aquestes recerques que s'estan portant a terme, però també es pot rellegir una recerca portada a terme a l'Acadèmia de Versalles entre els anys 2000 i 2003: «Entre memòria i sabers: l'ensenyament de la Shoah i les guerres de descolonització».²

1. Són aquestes: L. CORBEL i B. FALAIZE, *Entre mémoire et savoir: l'enseignement de la Shoah et des guerres de décolonisation*, Acadèmia de Versalles/INRP, IUFM, 2003; P. MÉRIAUX i B. FALAIZE, *Le génocide arménien à l'école*, INRP, 2006; B. FALAIZE (dir.), O. ABSALON i P. MÉRIAUX, *L'enseignement de l'histoire de l'immigration à l'école*, informe de recerca, INRP, octubre de 2007; A.-M. BENAYOUN, G. BOYER i B. FALAIZE, *La place de la colonisation dans les manuels scolaires de l'école primaire*, informe de recerca, INRP, novembre de 2007; C. POUSSE (coord.), *La place de l'esclavage et de la traite négrière dans les manuels scolaires*, informe de recerca, INRP, novembre de 2007. Pel que fa a l'esclavitud i la colonització a l'escola primària, les recerques sobre el terreny són tot just a l'inici.
2. L. CORBEL i B. FALAIZE, *Entre mémoire et savoir: l'enseignement de la Shoah et des guerres de décolonisation*, Acadèmia de Versalles/INRP, IUFM, 2003.

5. Memoria, historia y educación en la Argentina. De aprender de memoria a enseñar para la memoria la historia reciente

Silvia Finocchio

5.1. Introducción

Intentaré aquí compartir algunas reflexiones que contribuyan a interrogarnos sobre los contenidos y las prácticas donde maestros y profesores de las escuelas de la Argentina amarraron la historia y la memoria, tomando en consideración debates e investigaciones recientes.

Para iniciar, propongo que nos detengamos en los programas de estudio, textos e imágenes que hablaron a las sucesivas generaciones de niños y jóvenes y de las que guardaron —mediando generalmente una tarea, lección o prueba como parte del trabajo escolar— la imagen de una Argentina europea, educada e integrada.

Luego introduciré la cuestión de la enseñanza de la historia reciente en la Argentina, revisando la tradición de la enseñanza y los cambios de las últimas décadas y diferenciando también qué ocurre en la escuela primaria y en la educación media. En este apartado intentaré explicar los condicionamientos que rodean a las escuelas y dificultan el tratamiento de la historia reciente, en particular la del período de la última dictadura militar.

Finalmente, plantearé que el modo en que se desarrolla el debate sobre historia, memoria y educación en la Argentina es paradójico, porque atiende a un problema político estrechamente relacionado con la construcción y el fortalecimiento de la democracia —como es el de la última dictadura militar—, pero, al mismo tiempo, descuida a otro también importante para la promoción de una sociedad justa, plural e igualitaria: el problema de la diversidad cultural. Plantearé también, a partir de investigaciones recientes, los esquematismos que reducen y empobrecen ambas entradas en la relación historia-memoria y educación.

Desde mi perspectiva, la transición «del aprender de memoria que los argentinos son blancos» al «aprender para la memoria la historia reciente» requiere otorgar una densidad semántica más amplia a la relación memoria, historia y educación. Esta apertura invita a reconocer el problema de los grupos históricamente discriminados en la Argentina (indígenas, afrodescendientes, pobres o todo aquel estigmatizado como «negro»). Por otro, insta a pensar que el pasado de horror concierne a muchos más que a unas pocas cúpulas militares. Por cierto, la formación de la Argentina como una nacionalidad homogénea que encuentra en la Iglesia y el Ejército la esencia de su nacionalidad, no conduce directamente a una experiencia atroz como la vida hace treinta años, pero la alucinación de que los cuerpos extraños contaminan a la nación, en parte, acerca experiencias de este tipo.

6. La construcción de la memoria colectiva en la historia reciente de Chile.

Una tarea pendiente en el mundo escolar

Nelson Vásquez y Ricardo Iglesias

La memoria ha constituido un hito importante en la lucha por el poder conducida por las fuerzas sociales. Apoderarse de la memoria y del olvido es una de las máximas preocupaciones de las clases, de los grupos, de los individuos que han dominado y dominan las sociedades históricas.

Le Goff, 1991, p. 124

6.1. Introducción

En el último siglo, las naciones occidentales que han estado sacudidas por coyunturas históricas dramáticas (guerras internacionales, guerras civiles, dictaduras, regímenes totalitarios, gobiernos militares, violaciones a los derechos humanos, detenidos, desaparecidos, torturas, discriminación racial, etc.), han tenido que enfrentar dichos fenómenos sociales con diferentes estrategias de futuro. Unas han optado por un corto período de justicia, por lo general superficial y simbólica, pretendiendo que el olvido entre generaciones cubra rápidamente los hechos cotidianos y el registro oficial privilegie los elementos comunes de la sociedad. Otras, en cambio, no han tenido otro remedio que enfrentar la realidad histórica, con toda su crudeza y sin obviar los comportamientos reprobables y las miserias humanas. Estos últimos países han optado por ese camino porque tienen como objetivo que la sociedad comprenda el costo humano del quiebre social.

La historia de Chile de las cuatro últimas décadas ha estado atravesada por transformaciones estructurales, conflictos sociales, planteamientos ideológicos contrapuestos y discusiones divergentes entre los intelectuales sobre la historia reciente. Para la mayor parte de los chilenos, este período ha significado un quiebre histórico y un trauma en relación con los valores ciudadanos republicanos, constituidos desde las primeras décadas del siglo XX a través de un creciente movimiento social y una ampliación de la participación política en los procesos electorales.

La historiografía nacional ha abordado el tema tardíamente. Encontró en el concepto de *construcción de la memoria colectiva* una vía para realizar un análisis histórico de lo contemporáneo. Las investigaciones se han centrado en los testimonios de algunos actores del proceso político, los efectos del régimen militar, los acomodamientos de la elite en la coyuntura, el impacto de las violaciones de los derechos humanos, la transición política pactada, el rol de los militares, el papel de la Iglesia católica y el costo social de las modernizaciones económicas a raíz de la implementación del modelo neoliberal en los ochenta.

En el mundo escolar, estos temas aún no han entrado con profundidad o han sido escasamente trabajados por los profesores. El objetivo de la investigación¹ exploratoria que aquí presentamos es analizar las razones por las cuales los docentes de secundaria siguen postergando el estudio de lo contemporáneo, sobre todo lo relacionado con la historia reciente de Chile. También se propone una metodología de análisis basada en «nudos problemáticos», que favorece la comprensión y el aprendizaje conceptual de los estudiantes. La denominación *nudo problemático* permite un tratamiento de la historia contemporánea de manera multidimensional, porque los nudos se estructuran en aquellos momentos históricos en que se rompen la «normalidad» y las «tendencias» del devenir histórico.

La investigación abordó, precisamente, el problema de la construcción de la memoria histórica en el mundo escolar y utilizó los conceptos de *memoria emblemática* y *memoria colectiva*, entendiendo que ésta última no surge de la unión de las memorias individuales. Además, es oportuno indicar que la literatura especializada ha señalado que no existe una memoria colectiva, sino múltiples memorias, y que éstas están en función de los diversos colectivos que conforman la sociedad. Por lo tanto, las memorias colectivas nacen y se construyen a partir de ciertos portavoces, es decir, aquellos colectivos que se han impuesto la misión de conservar de manera permanente el recuerdo de un fenómeno histórico.

Estas memorias también se estructuran en base a hechos y fechas emblemáticas. Esto quiere decir que hay momentos en que los hechos cobran vida. En las fechas simbólicas, se demanda de los actores y de la comunidad la realización de actos, comentarios, reflexiones y explicaciones. Además, las memorias colectivas están asociadas a espacios y sitios físicos privilegiados. Los museos, los memoriales, los cementerios, por ejemplo, recrean los ritos de los colectivos y dan sentido a los objetos de una época.

El carácter exploratorio de la investigación explica por qué los distintos apartados del escrito están precedidos más por una pregunta que por un subtítulo. El trabajo partió de aspectos teóricos y conceptuales y continuó con la identificación de los nudos problemáticos más importantes. Uno de los nudos específicos es la «memoria colectiva que se construye en el mundo escolar a partir de lo que se enseña y aprende en las aulas», como expresión de la construcción del imaginario histórico colectivo.

1. «La construcción de la memoria colectiva. Los miedos y las esperanzas en la construcción de valores ciudadanos en la historia reciente de América Latina» forma parte de la Cátedra de Integración financiada por el Convenio Andrés Bello.

7. La memòria i l'ensenyament de la història a Catalunya: reflexions sobre alguns antecedents i suggeriments per al futur

Joan Pagès

La memoria intenta preservar el pasado sólo para que sea útil al presente y a los tiempos venideros. Procuremos que la memoria colectiva sirva para la liberación de los hombres y no para su sometimiento.

Le Goff, 2000, p. 5

7.1. Introducció

Recórrer al record i a la història oral ha estat un recurs força freqüent en les innovacions de l'ensenyament de la història realitzades en el nostre país. Era, i és, una manera d'establir ponts entre el passat i el present, entre els joves estudiants i les generacions que els han precedit, els pares, els avis i, de vegades, els besavis. Era, i és, una manera d'ajudar l'alumnat a donar significació al passat, a la història. És una manera de donar protagonisme als nois i les noies en la reconstrucció del passat, en la construcció de coneixements històrics, utilitzant vivències dels seus protagonistes, recuperant la seva memòria. Revisant la literatura dels darrers trenta anys, però, podem constatar que el concepte de *memòria* s'utilitza des de fa relativament poc. És un concepte nou tant en la historiografia com en la didàctica de la història.

En la meua exposició revisaré algunes fites de l'evolució didàctica d'aquest concepte exemplificant-les amb el que millor conec: la meua pròpia producció didàctica des dels primers treballs publicats a finals dels anys setanta fins al treball que, possiblement, és al darrere de la nostra idea de dedicar unes jornades a la temàtica d'enguany: la recerca en l'ensenyament i l'aprenentatge de la memòria històrica. Em refereixo al treball que vaig fer amb Montserrat Casas, *Els republicans i les republicanes en els camps de concentració nazis*, treball que va ser immerescudament acusat de judeofòbia i d'antisemitisme i que va acabar sent censurat i posteriorment retirat de la circulació. En cap cas pretenc, però, amb l'anàlisi de la meua producció, convertir-me en un referent en el treball sobre fonts orals i memòria històrica. En absolut! La presentació de valuoses experiències per part de companyes de primària i secundària en aquestes jornades em desmentiria. Com també ho faria una revisió de les experiències publicades en revistes com *Perspectiva Escolar*, *Cuadernos de Pedagogía* o *Aula*, algunes d'aquestes ben recents.

La meua intenció en aquest treball és assenyalar les continuïtats entre les concepcions didàctiques vinculades a la història oral i les vinculades a la memòria històrica, però també l'existència d'un cert canvi a partir del moment en què es comença a introduir en el discurs i en la pràctica didàctica l'ús d'aquest darrer concepte. I, finalment, també vull apuntar algunes propostes de cara al futur.